

19. Яблонський В. Наукова кваліфікація: стандарти оцінки. До історії наукових ступенів та вчених звань / Науковий світ. – 2000. - №3, березень. – С.12-14.

20. Язвінська О. Ступенева освіта в Україні – відродження традицій / Науковий світ. – 2000. - №8, серпень. – С.2-11.

21. Якушев А.Н. Законодательство в области подготовки научных кадров и присуждение учёных степеней в России (1747-1918): история и опыт реализации / А.Н.Якушев. – СПб. : Сан- Сан, 1998. – 291с.

Рецензенти:

Сисоєва С.О. – д. пед. н., проф., член-кор. НАПН України,
Побірченко Н.А. – д. псих. н., проф.

Стаття надійшла до редакції 14.01.2013

УДК 37.04

Л.Т. Рябовол

СТАНОВЛЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ СИСТЕМИ ШКІЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ: ПРАКТИЧНИЙ КУРС ПРАВознавства

У статті викладено результати аналізу навчальних програм курсів «Практичне право» та «Правознавство. Практичний курс»; встановлено підходи, на яких ґрунтується цілевизначення, відбір та структурування змісту, організація навчання курсів; досліджено мету, завдання, зміст та особливості методики їх викладання; визначено роль практичного курсу правознавства для становлення вітчизняної системи шкільної правової освіти.

Ключові слова: *практичний курс правознавства, особистісно зорієнтований, людиноцентричний, правознавчий, аксіологічний, компетентнісний, діяльнісний підходи.*

В статті изложены результаты анализа учебных программ курсов «Практическое право» и «Правоведение. Практический курс»; установлены подходы, на которых базируется целеопределение, отбор и структурирование содержания, организация изучения курсов; исследована цель, задания, содержание и особенности методики их преподавания; определена роль практического курса правоведения в становлении отечественной системы школьного правового образования.

Ключевые слова: *практический курс правоведения, личностно ориентированный, человекоцентричный, правоведческий, аксиологический, компетентностный, деятельностный подходы.*

The article presents an analysis of curriculum course «Practical Law» and «Law. Practical Course»; established approaches on which the based targeting, selection and structuring content, the organization of the course; investigated goal, tasks, content and methods of teaching features; defined the role of practical course in the development of the national school system legal education.

Keywords: *practical course in law, personality-oriented, man-centered, jurisprudential, axiological, competence, activity approaches.*

© Рябовол Л. Т., 2013

Постановка проблеми. Наприкінці 90-их рр. ХХ ст. в середовищі педагогів-практиків активізувалися пошуки шляхів удосконалення шкільної правової освіти, передусім, в аспекті забезпечення підготовки учнів до сприйняття складного навчального матеріалу курсу «Основи правознавства» в 9-му класі та курсів для поглибленого вивчення правознавства в 10-11-их. Ці пошуки призвели до усвідомлення необхідності пропедевтичного курсу, розроблення основ якого, зазначає Т. Ремех, збіглося в часі з поширенням на теренах України ідей міжнародних програм правової та громадянської освіти молоді. Особливу роль у створенні такого курсу відіграла міжнародна програма з правової освіти підлітків, що реалізувалася у багатьох країнах за сприяння американської освітньої організації «Street Low Inc.» у 1997-2004 рр. Рух Street Low було започатковано у 1971 р. юридичним факультетом університету в Джорджтауні (США). Його студенти під керівництвом викладачів проводили лекції з права для учнів бідних районів міста і тих, хто відбував покарання у в'язницях та виправних колоніях для неповнолітніх. Протягом наступних тридцяти п'яти років цією освітньою програмою були охоплені 40 американських університетів. У 90-их рр. окремі її ідеї лягли в основу програм правової освіти, що впроваджувалися більше, ніж у тридцять країн світу, в тому числі, країнах колишнього СРСР [7, с. 107-109].

Українським варіантом Street Low стала програма «Практичне право», яка, починаючи з 1998 р., реалізувалася у трьох напрямках: 1) позакласні заняття з підлітками та семінари для працівників державних установ, організацій, соціальних служб і громадських організацій, які працюють з дітьми; 2) програми та курси для загальноосвітніх навчальних закладів; 3) курси для студентів юридичних факультетів вищих навчальних закладів України, що працюють за програмою «Юридичні клініки» [8, с. 104]. У контексті нашого дослідження особливий інтерес викликає другий напрям, результатом діяльності в якому стало запровадження у 8-му класі середньої школи курсу «Практичне право». Як експериментальний у 1998 р. він вивчався в 6-ти, у 1999 р. – 12-ти, 2000 р. – 60-ти школах України [3, с. 42].

Аналіз актуальних досліджень. Теоретико-методичні засади практичного курсу правознавства в загальноосвітній школі розробляли і висвітлювали у своїх працях І. Гейко, О. Наровлянський, Л. Пилипчатіна, О. Пометун, Т. Ремех та ін. Проте, аналізу навчальних програм курсів «Практичне право» і «Правознавство. Практичний

курс» з метою визначення їх місця і ролі у становленні вітчизняної системи шкільної правової освіти проведено не було, чим і обумовлено обрання теми нашого дослідження.

Мета статті полягає у визначенні місця і ролі практичного курсу правознавства у становленні вітчизняної системи шкільної правової освіти. Мета досягається шляхом виконання конкретних завдань: проведення аналізу навчальних програм курсів «Практичне право» та «Правознавство. Практичний курс» і встановлення підходів, на яких ґрунтується їх цілевизначення, відбір та структурування змісту, організація навчання; дослідження мети, завдань, змісту й особливостей методики їх викладання.

Виклад основного матеріалу. Мета нового курсу полягала в тому, щоб «зацікавити учнів правознавством, озброїти їх вмінням діяти у певних життєвих ситуаціях відповідно до вимог законів»; «забезпечити ознайомлення з найпростішими поняттями і термінами, з якими учні стикаються в повсякденному житті» [1, с. 200]. Як бачимо, нею не охоплювалося оволодіння учнями понятійним апаратом і докладне вивчення нормативних актів держави. Курс мав усунути суттєвий недолік шкільної правової освіти – переважно теоретичний характер. Підвищенню рівня її практичного спрямування мало сприяти виконання таких завдань: «дати учням початкові знання з правознавства, ознайомити їх з окремими законами нашої держави; формувати навички правомірної поведінки, вчити діяти в різноманітних життєвих ситуаціях у відповідності з нормами права, аналізувати з правової точки зору процеси та ситуації, що відбуваються у суспільстві; виховувати упевненість у необхідності суворого дотримання законів, непримиренність до протиправної поведінки, формувати навички правомірного реагування на неправомірні дії» [1, с. 201]. Меті та завданням відповідав зміст курсу. У процесі його засвоєння учні знайомилися з поняттями закону, громадянства, особливостями правового статусу неповнолітніх у відносинах з міліцією, прокуратурою, судом; вивчали свої права у сімейних, трудових, цивільно-правових відносинах та обов'язки як учнів, учасників дорожнього руху, майбутніх захисників Вітчизни, платників податків; виробляли навички реалізації прав та обов'язків.

У 2001 р. програма була доопрацьована й рекомендована Міністерством освіти і науки України (лист № 1/11-2681 від 12.06.2001 р.). Викладання курсу здійснювалося за рахунок варіативної частини у 8-ому класі в обсязі 34 годин на рік. У 2003/2004 н. р. за результатами проведеного моніторингового

опитування його вивчали у 628-ми школах України. Уведення цього курсу в навчальний план сприяло, як вказує О. Пометун, формуванню «окремої, бодай невеликої ланки правової освіти: 8-ий клас – «Практичне право», 9-ий клас – «Основи правознавства» [3, с. 42].

Автори програми О. Пометун і Т. Ремех удосконалили її щодо мети, завдань та врахування вікових особливостей учнів 8(9)-ого класу. Вони акцентували на те, що курс має на меті не тільки «забезпечити оволодіння учнями лише найбільш важливими поняттями й термінами», але й «виробити у них навички правомірної поведінки, практичного застосування норм права щодо неповнолітніх, сформуванню позитивне ставлення до участі в житті суспільства» [3, с. 43]. Мета і завдання курсу спрямовували його на розвиток учня. Право, права людини, демократія, правова держава позиціонувалися у змісті курсу як фундаментальні принципи й цінності, що становлять основу демократичного суспільства в Україні. Розкриття таких питань, як: «Чому люди дотримуються норм», «Навіщо людям потрібні закони. Підзаконні акти та їх значення для життя громадян», сприяло формуванню особистої правової позиції, виробленню ціннісного ставлення, причому, можливості для цього закладені у змісті всіх восьми розділів програми. Викладене дозволяє стверджувати, що курс ґрунтувався на особистісно зорієнтованому, людиноцентричному, правознавчому та аксіологічному підходах.

У зв'язку з переходом до 12-ти річної загальної освіти вивчення курсу «Практичне право» було перенесено з 8-ого у 9-тий клас і трансформовано у «Правознавство. Практичний курс», який, фактично, став «спадкоємцем» першого. Його навчальна програма також була розроблена О. Пометун і Т. Ремех та рекомендована Міністерством освіти і науки України (лист від 21.05.2008 р. № 1/11-1969). Не погоджуємося з О. Наровлянським, котрий «жалкує» з приводу того, що «... було підготовлено самостійну програму для 9-го класу «Правознавство. Практичний курс», яка, начебто, не враховувала змісту програми для 10-го класу. У зв'язку з цим як на «основну проблему» він вказує на «порушення принципів наступності та послідовності під час розроблення курсу, внаслідок чого спостерігаємо дублювання навчального матеріалу» [2, с. 4]. На заперечення даної тези ми провели порівняльний аналіз відповідних програм і встановили, що вивчення правознавства у 10-му класі здійснюється на більш високому науковому рівні, що, зокрема, виявляється у розширенні та ускладненні понятійного апарату тощо.

Визначенню місця і ролі практичного курсу правознавства у становленні вітчизняної системи шкільної правової освіти сприяло проведення порівняння програм курсів «Практичне право» (редакція 2001 р.) та «Правознавство. Практичний курс» (2008 р.), зокрема, їх мети та змісту. Так, ми встановили, що у першій програмі акцентувалося лише на виховання в учнів правової культури, активної громадянської позиції, необхідність «навчити їх діяти в різноманітних життєвих ситуаціях у відповідності з нормами права, аналізувати з правової точки зору процеси та ситуації, що відбуваються у суспільстві, використовувати правові знання, навички для реалізації й захисту своїх прав» [6]. У другій програмі мета була удосконалена з урахуванням положень аксіологічного, компетентнісного та діяльнісного підходів й охоплювала сприяння «формуванню у дітей таких фундаментальних цінностей як права та свободи людини і громадянина, демократія, активна громадянська позиція, що складають основу демократичної правової держави і громадянського суспільства в Україні». Передбачалося також вироблення «в учнів уміння: використовувати правові знання для реалізації і захисту своїх прав, та законних інтересів; оцінювати і регулювати свої взаємини з іншими; здійснювати вибір моделі поведінки у повсякденних життєвих ситуаціях, орієнтуючись на норми права, що стосуються неповнолітніх; опрацьовувати окремі положення нормативно-правових актів; застосовувати на правовому матеріалі критичне мислення, аналіз, синтез, оцінку, рефлексію, уміння спілкуватись, дискутувати, розв'язувати проблеми; сформувати навички правомірної поведінки» [5].

Курс «Практичне право» містив вісім розділів: Правила і закони в твоєму житті; Ти – людина, а значить маєш права; Правила і закони в житті твоєї сім'ї; Трудові права неповнолітніх; Права споживачів: чи вмієте ви ними користуватися; Як закон регулює право власності; Що регулює адміністративне та кримінальне право; Якщо право – професія [6]. Зміст «Правознавство. Практичний курс» було переструктуровано [5], що обґрунтовується логікою юридичної науки. Виходячи з неї, вивчення правознавства розпочинається з теорії держави і права, яка включає поняття права і закону, норми та галузі права, правовідносин, правомірної поведінки, правопорушення, юридичної відповідальності, що, фактично, й охоплюється першим розділом програми. Вивчення галузевого права і законодавства в юриспруденції розпочинається, як правило, з провідної галузі вітчизняної системи права – конституційного права.

У програмі віддзеркалилися основні її положення щодо громадянства України та основних прав людини і громадянина. З урахуванням вікових особливостей дев'ятикласників і того, що вивчення правознавства продовжувалося у 10-му класі, в практичному курсі основна увага приділялася праву на освіту. Вивчення права на участь громадян у житті демократичної держави відбувалося у контексті діяльності громадських об'єднань та дитячих організацій, шкільного самоврядування. За традиційним для української юриспруденції підходом до структурування її змісту, після конституційного права вивчаються положення цивільного права та законодавства, як другої галузі за значенням у системі права та за обсягом відносин, що нею регулюються. Відповідно, третій розділ програми присвячено цивільно-правовим відносинам, у тому числі, правам споживачів. Виходячи з того, що відносини власності також регулюються нормами цивільного права, питання власності логічно вплетені у той самий розділ, а не відокремлені, як у програмі курсу «Практичне право». У порівнянні з нею, зміст даного розділу розширено за рахунок включення питань договірних та спадкових правовідносин, цивільно-правової відповідальності неповнолітніх. З цивільно-правовими тісно пов'язані сімейні правовідносини, відповідно, у четвертому розділі програми розкриваються питання сімейного права: поняття шлюбу та сім'ї, порядок укладання шлюбу неповнолітніми, особисті немайнові та майнові права і обов'язки подружжя, батьків і дітей. Після цивільного і сімейного права, за логікою юриспруденції, вивчається трудове, отже, п'ятий розділ програми охоплює права неповнолітніх в трудових правовідносинах. Шостий розділ містить відомості, необхідні неповнолітнім, як суб'єктам адміністративно-та кримінально-правових відносин. Зміст сьомого забезпечує профорієнтацію учнів. У ньому передбачено знайомство з окремими юридичними професіями.

«Правознавство. Практичний курс» ґрунтується на діяльнісному та компетентнісному підходах, відповідно, орієнтований на вироблення в учнів практичних умінь і навичок, що, відповідно до програми, реалізується шляхом залучення їх до активної участі у процесі навчання. Так, під час вивчення переважної більшості тем учням пропонується: проаналізувати правові ситуації, окремі положення нормативно-правових актів; змоделювати та розв'язати правові ситуації; навести приклади; дослідити демократичні процеси у житті навчального закладу тощо. Передбачено також практичні завдання, наприклад: змоделювати процедуру укладання трудового

договору; скласти за зразком позовну заяву, скаргу щодо порушених прав споживача, резюме для працевлаштування, заяву до відділку міліції. Їх виконання забезпечує вироблення в учнів конкретних умінь і навичок.

Проте, основне призначення курсу полягає в тому, що він «має сприяти формуванню на уроках правових і громадянських цінностей та орієнтацій особистості, внутрішньої правової культури, правомірної поведінки учня». В умовах формування громадянського суспільства кожному громадянину необхідно мати знання про роль права у житті суспільства, держави, людини, основи правових відносин, правові норми та цінності нашої держави, загальноприйнятні правила поведінки, вказує О. Пометун [4, с. 8]. Свідченням реалізації аксіологічного підходу в програмі є те, що матеріал кожної теми може використовуватися як підґрунтя для вироблення особистісного ставлення школяра до правових подій, явищ, процесів. З цією метою учням пропонується висловлювати: власну оцінку ролі права в житті людей; судження щодо необхідності й важливості дотримання законів, значення захисту прав людини і громадянина; оцінки відносин і поведінки учасників навчально-виховного процесу в життєвих ситуаціях; власні думки щодо створення сім'ї; ставлення до взаємних прав і обов'язків батьків і дітей; а також оцінити: вчинки та поведінку учасників ситуацій з точки зору їх правомірності; необхідність реалізації громадянами їхніх прав та обов'язків; важливість для людини бути власником; проблеми пошуку роботи та працевлаштування неповнолітніх; сформулювати власну позицію щодо громадянської активності особи, важливості права людини на працю тощо.

Меті та змісту практичного курсу правознавства, як видно з програми, відповідає організація його навчання. Як вказує О. Пометун, цей курс – унікальне поєднання змісту і відповідної методики: учні отримують інформацію про норми права шляхом участі в навчанні за допомогою активних та інтерактивних навчальних технологій, що сприяють реалізації кооперативного (колективно-розподіленого) навчання, розвитку найкращих людських якостей, творчості й мислення, позитивної взаємодії між дітьми і дорослими людьми [4, с. 9]. Особливістю курсів «Практичне право» та «Правознавство. Практичний курс» стало застосування інтерактивних методів роботи, зокрема: мозкового штурму, дискусії, групового та індивідуального аналізу правових ситуацій, взаємонавчання; імітації спрощених судових засідань, навчальної мозаїки, рольових ігор,

модельовання тощо. Кожний з уроків у процесі вивчення цих курсів передбачав різні види пізнавальної діяльності учнів; створював можливості використовувати у навчанні дітей ресурси громади, а саме: запрошувати фахівців, котрі мають безпосереднє відношення до права, – суддів, адвокатів, міліціонерів, державних службовців, активно співпрацювати з батьками, організовувати позашкільну діяльність учнів [6, с. 16].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що курси «Практичне право» та «Правознавство. Практичний курс» сприяли становленню вітчизняної системи шкільної правової освіти. За рахунок уведення практичного курсу в навчальний план була збільшена кількість правознавчих курсів в середній загальноосвітній школі, розширена структура шкільної правової освіти. Програми практичного курсу стали суттєвими кроками на шляху удосконалення концептуальних основ шкільної правової освіти. Цілевизначення, відбір і структурування змісту, організації навчання, відповідно до них, ґрунтувалися на особистісно зорієнтованому, людиноцентричному, правознавчому, аксіологічному, компетентнісному та діяльнісному підходах, виходячи з логіки юридичної науки, і з урахуванням вікових особливостей учнів. Відтак, практичний курс правознавства стимулював подальше становлення системи шкільної правової освіти саме на засадах цих підходів, переорієнтацію на них системоутворюючого, щодо шкільної правової освіти, курсу «Основи правознавства». Проте, особлива роль практичного курсу полягає в тому, що його запровадження в шкільну практику сприяло активному розвитку методики навчання правознавства, поширенню не лише активних, але й інтерактивних технологій. Діяльність у цьому напрямку була високо оцінена державою. Так, начальник відділу Київського обласного управління юстиції Л. Рудалева ще у 2003 р. зазначала, що програма курсу «Практичне право» «стала спробою відійти від традиційних методів навчання, сухого викладу норм права». Використання новітніх методів та форм навчання практичного права вона оцінювала як «значний крок до виховання суспільно активного громадянина, котрий матиме чітку громадянську позицію» [8, с. 105]. Саме подальше вивчення інтерактивних методик і технологій навчання правознавства є перспективним у напрямку наших досліджень.

Література

1. Конституція України і основи правознавства в школі: книга для вчителя / [Бобровник С. В., Ваксман В. І., Зуб І. В. та ін.] ; За ред. І. Б. Усенка. – К. : Український центр правничих студій, 1999. – 354 с.
2. Наровлянський О. Д. До проблеми створення системи правової освіти / О. Д. Наровлянський // Історія та правознавство. – 2012. – № 4 (284). – С. 2-4.
3. Пометун О. Курс «Практичне право» – новий підхід до правової освіти школярів / О. Пометун, Т. Ремех // Історія в школі. – 2003. – № 8. – С. 42-43.
4. Пометун О. І. Правознавство. Практичний курс : методичний посібник для вчителів загальноосвітніх шкіл, які викладають курс у 9-му класі / Пометун О., Ремех Т., Пилипчатіна Л. – Київ. : Логос, 2009. – 176 с.
5. Пометун О. «Правознавство. Практичний курс» [Тематичне планування] / О. Пометун, Т. Ремех // Історія України. – 2009. – № 29-32 (621-624). – С. 62-66.
6. Пометун О. Програма курсу за вибором «Практичне право» для 8(9)-го класу загальноосвітніх навчальних закладів (34 години) / О. Пометун, Т. Ремех // Історія в школах України. – 2001. – № 8. – С. 15-16.
7. Ремех Т. О. Методичні засади навчання правознавства в процесі до профільної підготовки школярів: дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.02 / Ремех Тетяна Олександрівна. – К., 2012. – 269 с.
8. Рудалева Л. В. «Практичне право» – знати, вміти, володіти / Рудалева Л. В. // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2003. – № 2. – С. 104-105.

Рецензенти:

Мельничук С.Г. – д. пед. н., проф.,
Владимирова В.І. – к. пед. н.

Стаття надійшла до редакції 14.01.2013